

LIBERTAIR SOCIALISME IN VLAANDEREN: HET EXPERIMENT WERELDSCHOLEN

Roger Jacobs

Inleiding

Om met de deur in huis te vallen sinds 1880 is het anarchisme een vreemde eend geworden in het Belgische politieke spectrum (1). Het proletarisch anarchisme kende tot aan de eerste W.O. nog een sluimerend bestaan in de vorm van een wanhoopssocialisme, om daarna nog enkel als een verre herinnering te blijven nazinderen als oppositionele onderstroom in links-syndicale en communistische organisaties. In de na-oorlogse periode werd het anarchisme het exclusieve bezit van enkele vrijzinnige intellectuelen en kunstenaars die hun inspiratie in het buitenland haalden (Nederland, Frankrijk). En ook de nieuwe impuls die het anarchisme ontving van het jongerenverzet in de jaren 60, kon niet verhinderen dat haar invloed spoedig verschrompelde tot de weinig communicatieve scène van de stedelijke jongeren-subcultuur. Dit politiek isolement tezamen met de marxistische hegemonie in de progressieve kringen van de jaren 70 waren verantwoordelijk voor een karikaturale beoordeling van het anarchistische ideeëngoed (cfr. de anarchist als gewelddadige chaoot die geen enkele gezagsvorm erkent en op basis van een naïef mensbeeld de terugkeer bepleit naar een pre-industrieel harmonische maatschappijmodel (2) dat, gesteund op enkele citaten van Marx-Engels-Lenin-Stalin (3), zonder vel plichtplegingen bijgezet werd in het museum van politieke antiquiteiten of rariteiten.

Ook mijn kennismaking met het anarchisme gebeurde via een omweg. Zoals zovele leeftijds- en streekgenoten raakte ik in 1970 via de Limburgse mijnstaking in maoïstisch vaarwater verzeild maar ik slaagde erin voldoende openheid van geest te bewaren (echt een hele prestatie!) om zes jaar later met de beweging te breken n.a.v. een dispuut over de persoon van Stalin. Voor politiek gevormde lezers zal het wellicht vreemd in de oren klinken dat we ons destijds, als jonge scholieren, vooral aangetrokken voelden door de libertaire tendensen in het maosme (de culturele revolutie als uitdrukking van een noodzakelijk geachte permanente revolutie), maar dat verklaarde nochtans dat ik mij - na het wegvallen van het maostisch ideologisch korset - onmiddellijk verdiepte in de schaars beschikbare anarchistische literatuur (G. Woodcock, D. Guerin, A. Constandse, A. Lehning, F. Boenders). Ik herkende met onmiddellijk in de 'politieke geest' die deze geschriften uitstraalden, maar geen enkele auteur gaf antwoord op de vraag welke de anarchistische invulling zou kunnen zijn van het

culturele maatschappijveranderingsproject. Parallel met mijn kennismaking met het anarchisme, kwam ik in contact met Wereldscholen (W.S.). W.S. ontstond uit kringen van dissidente katholieken en groeide, onder impuls van enkele getalenteerde voortrekkers (w.o. priester Jef Ulburghs), uit tot een goed ingeplant netwerk van basisinitiatieven met een reële populaire aanhang (4). Alhoewel W.S. in de allereerste plaats een dcen-beweging was, werd er ook nagedacht en (in een latere fase zelfs te veel) gediscussieerd over de noodzaak van een nieuwe politieke theorie, als alternatief voor de reform sociaal-democratie en het onderzoek Marx-Lenin.

Afwijzing van een 'historisch subject'.

Op het einde van de zestiger jaren kwamen vele militanten en kaders uit de (in de eerste plaats christelijke) arbeidersbeweging tot de voor hen schokkende constatacie dat de hoop die zij gesteld hadden op de politiek emancipatorische implicaties van een zich ontwikkelende arbeiderscultuur, die haaks stond op de overheersende burgerlijke cultuur, op los zand gestoeld was. De cultuur van de arbeidersbeweging had ooit de belofte ingehouden een bres te slaan in de fundamente van wat genoemd werd de deductieve of onderdrukkende cultuur. De kern van deze overheersende cultuurhouding ligt in de overtuiging dat een kleine elite van mensen zich geroepen acht om leiding te geven aan de 'onbekwame massa'. Alleen de elite voelt zich bekwaam om te bepalen wat en hoe er geproduceerd moet worden. Zij is het weer die bepaalt wat en hoe er dient gestudeerd te worden welke informatie nuttig is voor de onderliggende massa's. Het wezenlijke element van deze deductieve en onderdrukkende cultuur ligt hierin dat de zogenaamde elite niet gelooft dat het volk zijn eigen lot in handen kan nemen. Zo ontstaat er een bevoogdingscultuur. Paulo Freire noemt deze bevoogdende cultuur een 'bankcultuur'. Zoals een mens zijn geld belegt op de bank opdat het alleen maar zou renderen, zo draagt de elite haar eigen kennis en opvatting over op het volk opdat het zwijgend zou uitvoeren en produceren. De cultuur van het volk wordt herleid tot de doodse cultuur van het eeuwige zwijgen (5).

Onder invloed van de verstedelijking en industrialisering desintegreerde de pre-industriële volkscultuur. Dankzij de arbeidersbeweging kon deze volkscultuur echter volgens nieuwe patronen gereconstrueerd worden en het was deze proletarische subcultuur die de permanente voedingsbodem zou vormen voor de strijdbaarheid van de arbeidersklasse in de (grof gedateerde) periode 1848-1960. In de fabriek speelde de ambachtelijk geschoolde vakarbeider een sleutelrol : terwijl hij voor zijn inkomen afhankelijk was van de eigenaar-kapitalist, bleef zijn karakter de stempel dragen van de zelfverzekerdheid en beroepstrots van de pre-industriële ambachtsman. Ook in de arbeiderswijken buiten de fabrieken ontwikkelde zich, na de ontworteling van de eerste jaren, een nieuw

gemeenschapsleven dat zich in het begin hoofdzakelijk afspeelde rond het café of de pub. De prille arbeidersbeweging verstevigt die structuur en de veranderde inhoud van deze subcultuur : denken we maar aan de rol van de vakbonden, coöperatieven, steunkassen en educatieve centra waar er gealfabetiseerd, gestudeerd en gediscussieerd werd. Socialistische publikaties en volksliteratuur trachtten de arbeider te 'verheffen'. Wandelclubs, muziek- en sportverenigingen, feestcomités... zorgden ervoor dat de contacten een gemoedelijke dimensie kregen en daardoor ook persoonlijker en duurzamer werden. De socialistische volkshuizen (en katholieke gildenhuizen) vormden in veel opzichten de hoeksteen en het orgelpunt van deze arbeiderssubcultuur. Een bijzondere vermelding verdienen in dit verband de stedelijke ghettoculturen van geïmmigreerde (land-)arbeiders in Canada en de V.S. (de Little Italy's, de Little Irelands, de Joodse Shtetl ...) waarbinnen de traditionele waarden, de (pre-industriële) cultuur van het moederland, de sociale contacten en persoonlijke vriendschappen hoog aangeschreven stonden. Hetzelfde fenomeen deed zich in een latere fase voor in de Limburgse mijncities, waar -typisch genoeg - sommige wijken met Amerikaanse namen bedacht worden (Texas, Chicago). Deze subcultuur functioneerde als een 'underground-school voor een proletarische politieke cultuur : politieke discussies maakten even integraal deel uit van alle alledaagse arbeidersleven als het werken in de fabriek of de ontspanning. Een beetje idealiserend schreef Jef Ulburghs daarover : "Uit de arbeidersstrijd ontstond een nieuw volk dat zich in beweging zette en een oorspronkelijke stap zette naar een arbeiderscultuur. Deze inductieve cultuur ontstond niet uit een elitegroepje van denkers, noch aan het hof van keizers en prinses, noch in universiteiten of tempels maar uit de collectieve ervaring van arbeiders die een internationale solidariteit ontwikkelden. De taal was concreet, direct en toch rijk aan symboliek. De arbeiderservaring was uiterst vruchtbaar. Men weet, bijvoorbeeld, dat een groot aantal technische verbeteringen en soms zelfs uitvindingen niet door elitaire research maar door de arbeiders zelf ontwikkeld werden. De arbeidersstrijd inspireerde ook poëzie en zang, literatuur, volksgeloof, filosofie en politiek. Ze bood een creatieve ruimte voor een nieuwe vorm van leven en denken. Voor de eerste keer in de geschiedenis was een alternatief mogelijk een nieuwe samenleving was persoonlijke vrijheid en collectieve bevrijding samengingen" (6).

Er deed zich echter een 'dialectiek van de arbeidersstrijd' voor waarbij de toenemende druk van de arbeidersbeweging resulteerde in een transformatie van het karakter van het kapitalisme wat op zijn beurt de voedingsbodem drooglegde waarop de arbeidersklasse als drager bij uitstek van het maatschappelijk emancipatieproject gedijde. Na de 2de W.O. werd de erkenning van de niet weg te cijferen rol van de arbeidersbeweging in het sociaal-economische krachtenveld verzilverd via de institutionalisering van het sociaal-overleg. De staat ging optreden als garant van de kapitalistische spelregels loons- en inkomensstijgingen mochten en konden maar moesten binnen de

perken van de produktiviteitsstijging blijven. De arbeidersbeweging werd ingeschakeld in de dynamiek van het kapitaal : hogere lonen, mogelijk gemaakt door de introductie van 'scientific management' en nieuwe technologieën (en uitbuiting van de Derde Wereld) stimuleerden de consumptie wat via een terugkoppelingsmechanisme de expansie van het produktieproces in de hand werkte. Kapitaalsvalorisatie werd bovendien in toenemende mate afhankelijk van sociale investeringen (in onderwijs, infrastructuur, wetenschappelijk onderzoek,...) zodat de staat een belangrijke vinger in de pap te brokken kreeg bij de keuze tussen economische ontwikkeling en individuele consumptie. Het economische proces nam aldus meer en meer de vorm aan van een maatschappelijk systeem dat zichzelf zo soepel mogelijk probeerde voort te planten. De staat ging borg staan voor het rimpelloos verloop van de maatschappelijke dynamiek ; wat in de feiten neerkwam op een kwantitatieve extrapolatie van de bestaande toestand (meer groei, meer produktie en consumptie) zodat iedere belangengroep zijn vooraf vastgesteld deel in de maatschappelijke koek zag aangroeien.

Maatschappelijke visie en politieke uitgangspunten werden als stilzwijgende evidenties aan twijfel of kritiek onttrokken, zodat de voorbereiding en uitvoering van het beleid in hand gegeven kan worden van deskundigen waartegen elk verweer zinloos leek. De burger werd ertoe aangezet zijn lot gedwee in handen te leggen van een alomtegenwoordig en toch ongrijpbaar overheidsapparaat, dat zich tegelijkertijd legitimeerde als enige garant van zijn veiligheid en zekerheid. Zijn enig verweermiddel was de stem die hij om de zoveel jaren mocht uitbrengen in het stemhokje : maar ook daar leek de burger overgeleverd aan de goodwill van anonieme partij-instanties die dikwijls andere belangen en heren dienen dan ze voorgeven. De parlementaire democratie was in hetzelfde bedje ziek als alle andere permanente overlegorganen waarin verkozen en zelf uitgeroepen vertegenwoordigers van het volk beslissen wat goed is voor het volk.

Deze verstaatsing van het maatschappelijk leven liep parallel met het verval van de oppositionele en informele sociale netwerken (lokale gemeenschappen, buurten, straatkermissen, volkshuizen,...). Moderne communicatie (auto)- en mediatechnieken (televisie) speelden daarin een uiterst belangrijke rol. Maar zij waren slechts de laatsten in een lange reeks van politieke, juridische en technologische maatregelen om oude en nieuwe solidariteitsbanden te vernietigen. Beter dan wie ook wisten de pleitbezorgers van het kapitalistisch systeem dat het proletariaat in de gemeenschap de kracht en de inspiratie putte om zijn leven in eigen handen te houden en in banen te leiden die het zinvol achtte. Een op zichzelf teruggeworpen individu zal veel gemakkelijker toegeven aan de druk die het systeem op hem uitoefent. Tot diep in de 19de eeuw hebben de fabriekseigenaars alles in het werk gesteld om de oude en nieuwe belangenverdedigingsorganisaties van de arbeidersklasse de

das om te doen. Buiten de fabriek nam het atomiseringsproces de vorm aan van de institutionalisering van het kerngezin. Maatregelen zoals het verbod op volksvermaak en volksfeesten, die de lagere klassen van hun huiselijke plichten zouden afleiden, pasten in dit kader. Vanaf de eeuwwende vervangt de 'neutrale', boven iedere verdenking verheven wetenschap de tegen de borst stuitende fysische dwang als voornaamste individualiseringsinstantie. Binnen de produktiesfeer werd de aanzet gegeven door de wetenschappelijke tijds- en bewegingsstudies van Frederich Taylor, later aangevuld door het lopende band-systeem van de legendarische en beruchte automobielfabrikant Henry Ford. "De lopende band moest de levende arbeid volkomen aan banden leggen. De discipline was overal in de fabrieken onverbiddeijk. Contacten tussen de arbeiders werden zo mogelijk geblokkeerd. Tenslotte is de fabriek - aldus Ford - geen café. Te veel contacten kunnen alleen maar leiden tot te veel kameraadschap, te grote solidariteit, zodat de arbeiders elkaar gaan dekken als er iets misloopt. Met het oog daarop was ook het praten in de Ford-fabrieken ten strengste verboden. Als reactie hierop ontwikkelden de arbeiders een vorm van spreken die Ford-whisper genoemd werd, een soort gedempt praten zonder je mond te bewegen" (7).

Maar ook in de maatschappij buiten de fabriek speelde zich een gelijkaardig proces van technocratisering en bureaucrativering. Kennis en vaardigheden die vroeger het collectieve bezit waren van de lagere klassen (en in de eerste plaats van de vrouwen uit de lagere klassen) werden in een verwetenschappelijkte vorm geusurpeerd door nieuwe categorieën deskundigen. Op haar beurt werd deze deskundigheid weer als wapen gebruikt ter aanpassing van de lagere klassen aan de nieuwe normen. Een bonte sociocratie van pedagogen, sociologen, psychologen, agogen, therapeuten en maatschappelijke assistenten ontfermden zich over functies die vroeger door het grootgezin en de lokale gemeenschap vervuld worden, waardoor deze laatste wegschrompelden tot binnen de enige grenzen van het kerngezin (cfr. M. Thatcher : "There's no such thing as society. There's only individuals and families"). Maar ook in hun gedragingen en denken dienden de mensen aangepast te worden aan de vereisten van de marktlogica. Onaangepasten werden 'ziek' verklaard en geraakten in een onomkeerbaar proces van marginalisering en criminalisering. Deze bewust gecreëerde hokjesmentaliteit werd institutioneel bezegeld in een nieuw soort infrastructuur, architectuur, stedebouw, vrijetijds- en consumptie-industrie. Over blijvende navelstarende, cocoonende individuen met hun navenant waardenpatroon : arbeidsijver, gedragsdiscipline, fatsoen, spaarzaamheid, eigenbelang, novophilie (vernieuwingsdrang), modeontvankelijkheid, enz.

Deze sociale en maatschappelijke evolutie leidde zeker niet tot de opheffing van de sociologische realiteit van de arbeidersklasse (niet weinigen van onze medewerkers waren afkomstig uit of leefden nog steeds in het

'arbeidersmilieu), wel geloofden wij niet meer in de historische missie van het proletariaat als doodgraver van het kapitaal. Onder invloed van de Italiaanse autonomie-beweging, Serge Mallet en later André Gorz, beschouwden wij de arbeidersklasse als een historische en pluriforme entiteit gecentreerd rond een specifieke, collectieve 'voorhoede' die haar stempel gaat drukken op de strijd- en organisatievormen van de arbeidersbeweging in haar geheel. Volgens deze theorieën wordt de collectieve voorhoede van de arbeidersklasse in de naoorlogse periode gevormd door de 'massa-arbeiders' (gesymboliseerd door de bandarbeider in de autofabriek) die in tegenstelling met zijn historische voorganger, de ambachtelijk geschoolde vakarbeider, over geen eigen stielkennis of beroepsvaardigheden meer beschikt en wiens klassebewustzijn daarom eerder een uitbuitingsbewustzijn (= de maatschappelijke rijkdom is ongelijk verdeeld) dan een productiebewustzijn (= het arbeiderscollectief heeft recht op de door haar voortgebrachte produktie) (8). Niet meer de eis 'de fabriek aan de arbeiders' staat centraal, wel de strijd tegen de arbeid. De passieve aktiviteit die het kapitaal aan de arbeiders oplegt, wordt door hen omgevormd tot een aktieve passiviteit (slordigheid, absentesme, mobiliteit, informele arbeidsorganisatie, sabotage...). Ook de eisen gesteld in wilde of erkende stakingen, weerspiegelen deze 'negatieve' ingesteldheid van de massa-arbeid, zelf een produkt van de eigen aard van het werk : zij willen de patronale macht inperken (bvb. andere produktienormen, betere arbeidsomstandigheden), maar hebben niet meer de uitbouw van een autonome arbeidersmacht tot doel. De arbeidersorganisaties daarentegen, opgenomen in een netwerk van overlegstructuren, zullen ervoor zorgen dat dit massa-arbeidersverzet het structureel kader van het bestaande systeem niet in gevaar brengt : de eisen mogen de grenzen van het jaarlijkse economische groeiritme niet overschrijden op gevaar af de kip met de gouden eieren te slachten. Dat sommige arbeidersakties uitlopen op regelrechte confrontaties met hun syndicale organisaties, bewees in onze ogen hoe diep verstrikt deze laatsten waren geraakt in de logica van de kapitalistische spelregels. In die zin ook waren wij ervan overtuigd dat de tegenstelling arbeid-kapitaal geschraagd was op een meer fundamentele tegenstelling, ni. die tussen basis en top. In dit verband citeerden we het zeer sarcastische commentaar van de situationistische ideoloog Raoul Vaneigen : "Er bestaat geen gezag dat niet een gelijksoortig gezag tegen zich op ziet staan (...). Maar de antagonistische machten hebben stilzwijgend een beginselakkoord gesloten. De fanatici van beide kampen hangen namelijk het hiërarchische principe aan. In de spiegel van de heersers van nu, wordt al het beeld van de heerser van morgen weerkaatst. Heine schrijft:

Lâchelnd scheidt der Tyran
 Denn er weiss, nach seinem Tode
 Wechselt Willkür nur die Hände
 Und die Knechtschaft hat kein Ende

Leiders verschillen zoals de manieren waarop zij overheersen, verschillen. Maar zij blijven leiders, eigenaren van een privé uitgeoefende macht" (9).

Als niet de arbeidersklasse als dusdanig drager is van het revolutionair maatschappijveranderingsproject, op welke sociale groepen stelden wij dan wel onze hoop om het zelfbeherende socialisme te verwezenlijken. De links-marxistische tendens binnen W.S. heeft ons herhaaldelijk de vaagheid van ons antwoord op deze vraag verweten (10): termen als 'het volk' of 'de basis' blinken niet uit door hun concreetheid of strategische bruikbaarheid. Maar volgens de Franse socioloog Alain Touraine was die abstractie onvermijdelijk : "Niet het direct productieve werk, het ambacht, stelt zich tegenover het kapitaal de persoonlijke en collectieve identiteit stelt zich tegenover de manipulatie. De uitdrukking moge abstract lijken. Dat is ze inderdaad, in die zin dat de mens hierbij niet meer betrokken is in alléén maar de concrete rol van zijn beroep. Hij is het als werker, maar ook als consument of als inwoner, kortom als een vreemdeling die onderworpen wordt aan een besluitvormingssysteem dat wordt uitgevoerd in naam van de collectiviteit" (11). "We zien hier de confrontatie van een steeds globaler wordende macht - waarvan de meest extreme en angstaanjagende vorm die van de totalitaire staat is - en een niet minder globale verdediging die eerder collectiviteiten mobiliseert dan functionele groepen nationaliteiten, regio's, steden, campussen eerder dan socio-professionele categorieën" (12).

Omdat de hiërarchische machtsstructuur, via de verstaatsing van het maatschappelijk leven, zich gereproduceerd heeft in alle sectoren van het maatschappelijk leven leken ons basisinitiatieven op al die domeinen (bv. milieu, onderwijs, gezondheidszorg, consumptie, rechtsbedeling, woonomgeving...) even onontbeerlijk als de strijd in de productiesector, waarvan de radicale transformatie natuurlijk een noodzakelijke voorwaarde blijft ter verwezenlijking van het basissocialisme.

'Basissocialisme' een concrete utopie.

W.S. omschreef haar politieke doelstelling als basissocialisme of zelfbeherend socialisme. Dit basissocialisme werd beschouwd als een alternatief voor de reformistische sociaal-democratie en het autoritair-revolutionaire marxisme-leninisme. In een notedop samengevat streefde het basissocialisme een opheffing na van de hiërarchische verhouding tussen Top en Basis via een socialisering van de beslissingsmiddelen (13). Een aantal structurele maatregelen werden daartoe noodzakelijk geacht : een socialisering van de produktiemiddelen (die wel gemeenschapsbezit worden, maar in bruikleen afgestaan aan het betrokken arbeiderscollectief), een democratische planning (van 'onderop' georganiseerd rekening houdend met de 'echte' behoeften van de burgers), een gedecentraliseerde politieke structuur (een raden-socialisme waarbij politiek niet langer geassocieerd wordt met de staatsfeer en beroepspolitici), een nieuw soort onderwijs en cultuur die een nieuw mensbeeld (sleutelcategorie : vrijheid-in-solidariteit) vorm geven (14).

Op de bijna clichématige kritiek dat het basissocialisme een onhaalbare kaart is, uitgebreed door wereldvreemde romantici, repliceerden wij, in de woorden van Marx, dat "de mensheid zich altijd slechts taken stelt die zij kan vervullen, want nauwkeuriger beschouwd zal het steeds blijken dat de taak zelf eerst opkomt, waar de materiële voorwaarden voor haar vervulling reeds voor handen of tenminste in staat van wording zijn" (15). In onze ogen had het basissocialisme het karakter van een concrete utopie : aantrekkelijk genoeg om de mensen te enthousiasmeren, realistisch genoeg om verwezenlijkt te worden met de middelen die geboden werden door de bestaande structuren. Zo wees bijvoorbeeld Yvon Bourdet, de belangrijkste Franse theoreticus van het basissocialisme, op de mogelijkheden die inherent zijn aan de informatica. 'Tot nu toe was de onmogelijkheid van een dergelijk systeem (zelfbeheer) te wijten aan de onvoldoende ontwikkeling van de informatica ; in onze tijd is dezelfde onmogelijkheid van een veralgemeend zelfbeheer te wijten aan de centrale organen die - door zich het informatiemonopolie toe te eigenen en het staatsgeheim tot een noodzaak te proclameren - de gemeenschap beroven van de middelen om zichzelf te organiseren. Zonder die laatste technische hinderpaal zou niets nog de moderne informatica in de weg staan om een algemene samenwerking en permanente coördinatie van alle eenheden van het sociaal lichaam te verwezenlijken. Onder die omstandigheden is het een vals dilemma als men ons dwingt te kiezen tussen een leiding die zijn centralistische dictaten opdringt en het wanordelijk naastelkaar-bestaan van anomische eenheden tussen autoritarisme en chaos is er het alternatief van een systeem waarbinnen de vrijheden elkaar aanvullen" (16).

Bovendien meenden wij met ons basissocialistisch gedachtengoed aan te knopen met een historische traditie die terugreikt tot in de pre-historie van de mensheid. De antropoloog Pierre Clastres had net een opzienbarend boek gepubliceerd over het anarchiserend politiek gemeenschapsleven van onze vroege voorouders : hij sprak van 'des sociétés contre l'état'. Verser in ons geheugen lag de ervaring van de Atheense Polis wiens (mannelijke) burgers op voet van gelijkheid deelnamen aan de politieke besluitvormingsprocessen. Athene kan aldus beschouwd worden als bakermat van de directe democratie als alternatief voor de representatieve democratie, waarvan de wortels teruggaan tot het Romeinse Rijk. De rode draad van de directe democratie wordt historisch doorgetrokken door de middeleeuwse Italiaanse stadstaten (in mindere mate ook de Vlaamse) waarbinnen de roem van de ambachtelijke werklieden op de voorgrond treedt. Deze laatsten liggen ook aan de basis van de eerste communistische experimenten ten tijde van de godsdienstoorlogen (denken we maar aan de beweging van de 16-eeuwse Thomas Munzer). Tijdens de Franse Revolutie krijgt het zelfbeherend socialisme een voor ons meer herkenbare gedaante als de 'sociétés populaires' van proletarische sansculotten (of 'bras nus' zoals Daniel Guérin ze noemt) een dubbele macht gaan opbouwen naast en

soms tegenover de gecentraliseerde machtsorganen van de revolutionaire burgerij. Tijdens de eerste Russische revolutie van 1905 zien de 'sovjets' (= raden) het daglicht, een voorbeeld dat aanstekelijk zal blijken te werken in het revolutionaire klimaat van na de eerste W.O. De radenbeweging zal nog eenmaal fel opleven in het Spanje van de dertig jaren waar, onder impuls van de anarcho-syndicalistische CNT (ideologisch geruggesteund door de meer politieke FAI), de beginselen van het libertaire communisme aan de praktijk getoetst worden (18).

Het wijst wellicht op de zwakte van het marxistische emancipatie-project (dat socialisme een beetje te lichtvaardig gelijkstelde met een verandering in de eigendomstitels) - dat basissocialisme na de 2de W.O. in de eerste plaats als een alternatief voor de regimes van het reële socialisme geformuleerd werd (Oost-Duitsland (53), Polen (56, 70), Hongarije (56) en Tsjecho-Slowakije (68)).

Verder voelden wij ons geruggesteund door de idee dat het basissocialisme de logische politieke uitkomst vormt van de evolutie in het Westerse ethische denken. Met de Griekse filosofie en het christendom werd de notie van de menselijke gelijkheid in de Westerse samenleving gintroducteerd. In de middeleeuwen werd die gelijkheid natuurlijk altijd tot zijn 'religieuze dimensie' beperkt : men is alleen gelijk in de ogen van God. Nochtans ontstonden er steeds opnieuw bewegingen van christenen die die hemelse gelijkheid ook op aarde wilden verwezenlijken ('mystieke anarchisten' noemt Cohen hen) (19). Het oude wereldbeeld begon af te brokkelen van zodra de burgerij zich sterk genoeg voelde om uit het korset van de standenmaatschappij te breken. Hun filosofie luidde dan ook : alle mensen zijn werkelijk gelijk en daarom heeft geen enkele mens het recht gezag uit te oefenen over een andere. Descartes, Spinoza, Locke, Rousseau en Kant waren de grote filosofische vertolkers van deze burgerlijke gelijkheidsidee. Die idee bleef echter noodzakelijkerwijze abstract omdat men in het leven van elke dag bleef vasthouden aan hiërarchische verhoudingen (in de economie kunnen meesters immers niet zonder slaven bestaan). Slechts in een heel verre toekomst, het Kantiaanse rijk der doeleinden, zal er een einde komen aan de onderwerping van de ene mens door de andere.

Binnen deze burgerlijke context is het ontstaan van de parlementaire democratie te situeren : deze pretendeert de menselijke vrijheid te verwezenlijken door de toekenning van een formele (politieke) gelijkheid te enten op het voortbestaan van de feitelijke (socio-economische) ongelijkheid. Karl Marx zou er zijn levenswerk van maken om het intern contradictorisch karakter van zulk een project bloot te leggen ; zijn levenslange, lastige strijdmakker Michael Bakoenin formuleerde de aanzetten van een politiek alternatief. Dat alternatief actualiseerde W.S. in het project van het basissocialisme.

Afwijzing van de 'metafysisch-wetenschappelijke' Marx.

De libertaire tendens binnen W.S. verwierp Marx in zijn hoedanigheid van ontwerper van een 'wetenschappelijk socialisme' dat pretendeert de objectieve wetmatigheden blootgelegd te hebben die zullen resulteren in de totstandkoming van de communistische maatschappij (20). In feite stelt Marx een nauwelijks aan het oog onttrokken metafysische geschiedenisfilosofie voor als een wetenschap in de geschiedenis zou er een immanente motor, een telos, aanwezig zijn die de ontwikkeling stuurt in de richting van een van te voren vastgelegd doel. Deze metafysische kern ontleende Marx aan Hegel, volgens wie het historisch optreden van de volkeren (Volksgeister) slechts een instrument is om (onbewust) een extra-historisch doel, nl. de Absolute Geest, te realiseren (Hegel sprak in dit verband over de 'list van de Rede'). Ook Friedrich Engels noteert in verband met Hegels filosofie dat "de schijnbare motieven en ook deze die de acties van de mensen werkelijk bepalen helemaal niet de laatste oorzaken zijn van de historische gebeurtenissen en dat achter deze motieven andere determinerende krachten liggen die men juist moet trachten te achterhalen" (21). Onder de chaotische oppervlakte van de gebeurtenissen gaat een structuur schuil die we conceptueel kunnen vatten : in de grond is de ganse werkelijkheid rationeel en via het dialectisch denken kunnen we doordringen tot deze rationele kern.

Marx heeft, in zijn eigen woorden, Hegel op zijn voeten gezet de strijd tussen de Volksgeister wordt nu vervangen door de tegenstelling tussen de produktiekrachten en verhoudingen, een tegenstelling die slechts in de communistische maatschappij opgeheven zal zijn.

Marx is hier dubbelzinnig : enerzijds legt hij in zijn concrete historisch-politieke analyses de nadruk op het subjectieve, het bewuste element anderzijds veronachtzaamt hij dat bewuste moment in zijn filosofische beschouwingen en economisch onderzoek zo goed als volledig. En zelfs als het bewuste al een rol speelt, dan nog gebeurt dat onbewust De proletariërs werken, door hun strijd tegen het kapitaal, mee aan de vernietiging van de oude maatschappij, maar ze doen dat als het ware ongewild via hun strijd voor hun eigen particuliere belangen worden zij drager van een grootser project dat zich over hun hoofden heen verwezenlijkt. Is dit niet de marxistische variant op de Hegeliaanse List van de Rede? Hoe kan anders de volgende uitspraak van Marx geïnterpreteerd worden : "Het gaat er niet om wat deze of gene proletariër of zelfs het hele proletariaat zich voorlopig als doel stelt. Het gaat erom, wat het is en wat het volgens dit zijn historisch gedwongen zal zijn te doen. Zijn doel en zijn historische aktie liggen in zijn eigen levenssituatie evenals in de gehele organisatie van de huidige burgerlijke maatschappij zichtbaar, onherroepelijk voorgetekend" (22).

Diezelfde filosofie ligt ook aan de basis van Georg Lukacs' onderscheid tussen het proletarisch totaliteitsbewustzijn, waarover de arbeidersklasse in wezen altijd

beschikt krachtens haar structurele positie (in het hart van het kapitalistische monster), en haar feitelijk, empirisch bewustzijn dat slechts de overhand kan halen door een vorm van permanente ideologische crisis waaronder het proletariaat gebukt gaat (23). Binnen zulk een opvatting kan er geen sprake meer zijn van autonomie, spontaneïteit of creativiteit van het proletariaat. De revolutie is dan een moment van ontologische noodzaak geworden, waarbij de geschiedenis het proletariaat dwingt zijn wezen bloot te geven. De wereld kan dan ook beschouwd worden als een zaak die 'af' is en die door de 'wetenschap' in bezit kan genomen worden. Het denken is niet langer een revolutionair wapen dat aanzet tot kritische reflectie en een bevrijdende praxis, maar verwordt tot een technocratisch instrument in handen van specialisten (beroepsrevolutionairen) om de maatschappij te reorganiseren over de hoofden van de betrokkenen heen. De maatschappijwetenschap moet abstract zijn omdat de maatschappelijke functioneringsmechanismen in toenemende mate abstract zijn (cfr. de overheersing van de nulwaarde) maar toch blijft het toepassingsgebied van de wetenschap fundamenteel begrensd.

Het is de geniale intuïtie van Bakoenin geweest het verderfelijk en gevaarlijk karakter van een wetenschap te doorzien die pretendeert de totaliteit te kunnen doorgronden en beheersen "Zij kan het concrete niet vatten zij kan zich slechts in abstracties bewegen. Haar taak is zich bezig te houden met de algemene situatie en voorwaarden voor bestaan en ontwikkeling van hetzij de menselijke soort in het algemeen, hetzij het een of andere ras of volk, deze of gene klasse of categorie van individuen ; de algemene oorzaken voor hun welvaart of verval en algemene middelen om hen op alle mogelijke manieren vooruit te brengen. Als zij deze opdracht maar royaal en rationeel uitvoert, heeft zij haar plicht geheel vervuld, en het zou werkelijk belachelijk en onrechtvaardig zijn meer van haar te verlangen.

Maar het zou even belachelijk, het zou rampzalig zijn om haar een taak op te leggen die zij niet in staat is te volbrengen. Omdat haar eigen aard haar dwingt het bestaan en lot van Piet en Klaas te negeren, mag haar nooit worden toegestaan - haar niet, en niemand in haar naam - om over Piet en Klaas te regeren. Want zij zou best in staat zijn hen nagenoeg hetzelfde te behandelen als zij een konijn behandelt (...).

Ik preek dus tot op zekere hoogte de opstand van het leven tegen de wetenschap, of liever tegen de regering van de wetenschap. Niet om de wetenschap te vernietigen - dat zou een misdaad tegen de mensheid zijn - maar om haar op haar plaats terug te zetten, zodat zij daar nooit meer vandaan kan komen. Tot op heden is de gehele geschiedenis van de mensheid niets anders geweest dan een voortdurende, bloedige opoffering van miljoenen arme menselijke wezens aan een of andere meedogenloze abstractie : goden, vaderland, staatsmacht, nationale eer, historische rechten, juridische rechten, politieke vrijheid, algemeen welzijn" (24).

En in een andere versie : "Er zal dus geen bevoorrechte klasse meer zijn, maar een regering en, let wel, een bijzonder ingewikkelde regering, die zich niet tevreden zal stellen met het politieke bestuur en beheer van de massa's, zoals alle huidige regeringen, maar die bovendien het economisch beheer zal voeren door de produktie in haar handen te concentreren, en de rechtvaardige verdeling der rijkdommen, de bebouwing van het land, de vestiging en ontwikkeling van fabrieken, de Organisatie en leiding van de handel, tenslotte het gebruik van kapitaal bij de produktie door de enige bankier, de staat. Dit alles zal een geweldige wetenschap en vele hoofden boordevol van hersens, in de regering vereisen. Het zal de heerschappij van het wetenschappelijk verstand zijn, het meest aristocratische, despotische, arrogante en minachtende van alle regimes. Er zal een nieuwe klasse ontstaan, een nieuwe hiërarchie van werkelijke en denkbeeldige geleerden, en de wereld zal verdeeld worden in een minderheid die heerst in naam van de wetenschap en een geweldige onwetende meerderheid. En wee dan de massa onwetenden !" (25).

De libertaire Marx.

In de libertaire Marx-interpretatie wordt het gras onder Bakoenins kritieken weggemaaid door dat ervan uitgegaan wordt dat Marx in zijn wetenschappelijke kapitalisme-kritiek heel bewust de complexe dialectiek tussen proletarische praxis en bewegingswetten van het kapitaal tussen haakjes heeft geplaatst. Marx bestudeerde de kapitalistische wetmatigheden door ze als het ware in een laboratoriumsituatie te laten plaatsvinden. Voor het overige weet Marx natuurlijk heel goed dat in het dagdagelijkse functioneren van het kapitalisme de klassenstrijd van doorslaggevende betekenis kan zijn in het zich al dan niet doorzetten van bepaalde tendensen (26). Overigens is het totaal onvoorstelbaar dat Marx in zijn 'rijpe' periode de erfenis van zijn jeugdijaren, die doordrongen waren van een revolutionair humanisme, totaal over boord geworpen zou hebben. Het menselijke vrijheidsstreven, het van zich afwerpen van de verschillende (religieuze, ideologische, politieke en economische) vervreemdingslagen, kan enkel gerealiseerd worden door middel van de verlichte zelfaktiviteit van het proletariaat (27).

Reeds in zijn doctoraatsthesis bekritiseert Marx Hegels filosofie als een theoretische constructie waarin alle tegenstellingen - theoretisch - tot een synthese gebracht worden. In plaats van een theoretische synthese eist hij een praktische : het filosofisch worden van de wereld door het werelds worden van de filosofie. Zolang een kritiek zijn theoretische autonomie behoudt kan zij slechts datgene aanpakken wat eveneens van theoretische aard is, d.w.z. valse voorstellingen. Wil men zich echter in de eerste plaats bezighouden met de realiteit die die valse voorstellingen dekken, dan moet de vernietigende kracht van de kritiek vervangen worden door de praktische vernietiging van die valse

realiteit. Omdat de filosofie zelf een uitdrukking en een complement is van het bekritiseerde wereld, zal een radicale kritiek niet alleen gericht moeten worden tegen de onvolkomenheden van de werkelijkheid, maar eveneens op de filosofische vorm van de filosofie. Die filosofische vorm kan vernietigd worden door haar redelijke inhoud (d.w.z. de anticipatie van een redelijke wereld) te verwezenlijken. Maar wie zal er instaan voor die verwezenlijking? Marx antwoordt: dat deel van de 'volksmassa' die als groep er belang bij heeft dat de bestaande maatschappij naar redelijke principes geherstructureerd wordt omdat haar essentiële behoeften onder de bestaande verhoudingen niet bevredigd worden, Immers: "revoluties hebben een passief moment nodig, een materiële grondslag. Een theorie wordt slechts in een volk verwezenlijkt in de mate waarin zij de verwezenlijking van zijn behoefte is (...). Het volstaat niet dat de gedachte naar verwezenlijking stuwt, de werkelijkheid moet zichzelf tot gedachten opstuwten" (28). Uiteindelijk ontdekt Marx die materiële grondslag in de vorming van een maatschappelijke klasse die "met één woord het volledig verlies van de mens is en bijgevolg alleen door de volledige herwinning van de mens zichzelf worden kan. Deze ontbinding van de maatschappij als een bepaalde stand is het proletariaat" (29).

De filosofische kritiek is voor haar verwezenlijking afhankelijk van het proletariaat dat op zijn beurt weer, via zijn opname van de filosofie, in staat is om de maatschappij langs redelijke lijnen te reconstrueren. "Het hoofd van deze emancipatie is de filosofie, haar hart is het proletariaat. De filosofie kan zich niet verwezenlijken, zonder opheffing van het proletariaat, het proletariaat kan zich niet opheffen zonder de verwezenlijking van de filosofie" (30). Economische voorwaarden alleen zullen nooit tot de revolutie leiden: de filosofie is nodig om diegenen bewust te maken van hun kracht die gebukt gaan onder de economische wetmatigheden. Zo zal de filosofie zichzelf uiteindelijk opheffen én verwezenlijken in de proletarische revolutie.

Libertaire marxisten ontkennen niet dat Marx de communistische partij als de noodzakelijke bemiddelingsinstantie beschouwde tussen kritische filosofie en proletariaat-in-actie, wat in laatste instantie resulteert in 'autopraxis' (31), de bevrijdende zelfactiviteit van het proletariaat. Maar deze communistische partij mag zeker niet verward worden met de interpretatie die Lenin er rond de eeuwwende aan gegeven heeft. In het Communistisch Manifest lezen we: 'Be communisten zijn geen bijzondere partij tegenover de andere arbeiderspartijen (...). Zij stellen geen bijzondere beginselen op, waarnaar zij de proletarische beweging willen fatsoeneren. De communisten onderscheiden zich slechts van de overige proletarische partijen, doordat zij enerzijds in de verschillende nationale strijdacties van de proletariërs de gemeenschappelijke, van de nationaliteit onafhankelijke belangen van het gezamenlijk proletariaat op de voorgrond stellen en tot gelding brengen, anderzijds in de verschillende ontwikkelingsfasen, die de strijd tussen proletariaat

en bourgeoisie doormaakt, steeds opkomen voor het belang van de totale beweging" (32).

Partij wordt dus begrepen in de brede, historische betekenis van het woord : oe zaak van het gehele proletariaat. Binnen Marx' visie is er geen plaats voor een partij opgebouwd rond vooraf vastgelegde principes of doctrines en die van buitenaf of van bovenuit de proletarische strijd dirigeert. Marx is er altijd van overtuigd geweest dat de arbeiders hun eigen strijd kunnen en moeten in handen nemen. In een brief aan de leiding van de Duitse sociaal-democratie verwierp hij woedend de suggestie dat "... de arbeidende klasse niet in staat is om zichzelf op eigen krachten te bevrijden" en dat "zij hiervoor eerst de leiding moest aanvaarden van burgers met een opleiding en bezit die ook de gelegenheid en de tijd hebben om zich bekend te maken met wat goed is voor de arbeiders". Marx blijft vasthouden aan het motto van de Internationale dat "de emancipatie van de arbeidersklasse door de arbeidersklasse zelf veroverd moet worden" en benadrukt "... wij kunnen ons daarom niet verbinden met mensen die openlijk verklaren dat arbeiders te weinig opleiding hebben om zichzelf te bevrijden en eerst van boven bevrijd moeten worden door filantropische groot- en kleinburgers" (33).

Ook het maatschappijmodel dat Marx nastreefde was sterk libertair ingekleurd : een klassen- en staatloze maatschappij gezamenlijk vorm gegeven door autonome individuen die zich binnen dat nieuwe kader vrij kunnen ontplooiën. Terwijl het kapitalisme de arbeiders veroordeeld heeft om levende aanhangsels te worden van hun machines, zal de proletarische revolutie, via een simpele onteigeningsact, de produktiemiddelen terug aan de wil van de onmiddellijke producenten onderwerpen. De grote verwachtingen die Marx koesterde t.a.v. een transformatie in de eigendomsstructuren zijn achteraf naïef gebleken : het lopende band-systeem zal niet van de ene dag op de andere minder afstompemd gaan functioneren, omdat de kapitalist er het privé-bezit over verloren heeft (34). Herbert Marcuse laat daar geen twijfel over bestaan : "Niet alleen de toepassing van technologie maar de technologie zelf is overheersing (van mens en natuur) - methodische, wetenschappelijke, berekende en berekenende controle. Specifieke doeleinden en belangen van overheersing worden niet 'achteraf' of van buiten uit aan de technologie opgelegd : zij zijn belichaamd in de opbouw van het technische apparaat zelf. Technologie is altijd een historisch-sociaal project: in haar is geprojecteerd wat een maatschappij en zijn heersende belangen van plan zijn te doen met mensen en dingen" (35). Ook Ivan Illich benadrukt dat de technische eisen die gesteld worden door specifieke werktuigen effecten hebben op de menselijke relaties, behoeften en mogelijkheden. Slechts door andere produktiemiddelen te ontwerpen, kan de producent opnieuw zeggenschap en meesterschap verwerven over het productieproces (36).

Deze belangrijke kritische bedenking in acht genomen, staat het buiten

kijf dat Marx met sympathie de evolutie volgde van de produktiecoöperatieven die, in zijn ogen, de embryo's vormden van de toekomstige communistische maatschappij. In het inauguraal adres, geschreven in oktober 1864, als programmatekst voor de Internationale, lezen we : 'De waarde van die belangrijke ervaringen (= produktiecoöperatieven die door arbeiders zelf opgezet en geleid worden) kan nauwelijks overschat worden. Het is niet door woorden maar door daden dat hier bewezen wordt dat grootschalige produktie-eenheden gestoeld op de principes van de moderne wetenschap, kunnen functioneren zonder dat er een klasse van meesters bestaat die gebruik maakt van uitvoerders dat de arbeidsmiddelen vruchten kunnen afwerpen zonder dat ze gemonopoliseerd of omgevormd worden tot instrumenten van uitbuiting en onderdrukking tegen de arbeiders ; en dat loonarbeid net als slavenarbeid en de arbeid van lijfeigenen, slechts een voorbijgaande en lagere vorm is bestemd om te verdwijnen wanneer de geassocieerde arbeid zijn intrede doet" (37). Marx was dus overtuigd van de exemplarische waarde van produktiecoöperatieven. In de loop der jaren zou zijn geestdrift getemperd worden omdat hij de beperkte mogelijkheden van zo'n geïsoleerde socialistische experimenten binnen een kapitalistische context beter ging inschatten en ook omdat ronduit conservatieve krachten (o.a. Bismarck in Duitsland) coöperatieven gingen ondersteunen om de angel uit de arbeidersstrijd te verwijderen. Maar zelfs op het einde van zijn leven, in zijn kritiek op het programma van Gotha (1875), bleef Marx zich principieel voorstander tonen van een transformatie van de produktiesector in coöperatieve zin. Yvon Bourdet vat Marx' visie als volgt samen : "De zelfbeherende coöperatieven zijn de eerste concrete realisaties van de 'utopie' van een klassenloze maatschappij ; maar die coöperatieven kunnen zich niet echt ontplooiën, in overeenstemming met hun wezen, zolang er een gecentraliseerde staat bestaat die haar leiding opdringt of misschien zelfs als hun beschermer poseert. De revolutie is juist gericht op een totaal andere egalitaire en coöperatieve Organisatie van de maatschappij in zijn geheel" (38).

Leninisme versus spontane voorhoede.

Dat deze libertaire interpretatie van Marx steeds een minderheidsstroming is gebleven moet, gedeeltelijk althans, ook op rekening van Marx zelf geschreven worden. Volgens de dissidente Duitse communist en filosoof Karl Korsch beleefde het kapitalisme na 1848 terug een opbloei waarmee een neergaande conjunctuur in de klassenstrijd gepaard ging, zodat Marx de neiging had om terug te vallen op de immanente telos in de geschiedenis die het proletariaat desnoods zal dwingen haar essentie bloot te geven (39). Deze tendens, duidelijk zichtbaar in de latere economische studies van Marx, vindt zijn bekroning in de filosofische werken van zijn strijdmakker Friedrich Engels die het historisch materialisme wereldbeschouwelijk wilde onderbouwen. Deze marxistische wereldbeschouwing was bedoeld als buffer tegen de groeiende

invloed (ook in proletarische kringen) van het burgerlijk materialisme (o.a. Ernst Haeckel). Maar dit opbod tegen de sciëntistisch geïnspireerde burgerlijke ideologen leidde tot een toenemend accent op het wetenschappelijk karakter van het marxisme. Engels ging Marx' "opheffing" van de filosofie interpreteren als het opgaan van de filosofie in de positieve wetenschappen van de vroeger nagestreefde eenheid tussen wetenschap en kritiek van de vervreemde wereld, van een verwereldlijking van de filosofie, blijft hier dus geen spaander meer heel.

De opvolgers van Engels in de Tweede Internationale trekken deze gedachting tot in zijn uiterste consequenties door. Bij hen valt het marxisme uiteen in twee strikt gescheiden delen : enerzijds de zuiver wetenschappelijke, waardevrije leer van de maatschappelijke ontwikkeling (historisch materialisme en politieke economie) ; anderzijds is er de socialistische politiek die zich van deze wetenschappelijke inzichten bedient. De marxistische theorie is dan niet meer noodzakelijk met de praxis van de socialistische politiek verbonden : de politiek KAN van de theorie gebruik maken, maar MOET dat niet.

De algemene politieke context is niet vreemd aan deze situatie: rond de eeuwwisseling zijn de sociaal-democratische partijen en vakbonden uitgegroeid tot machtige apparaten met veel personeel en een uitgebreide infrastructuur. Rechtse apparatsjiks gaan zich verzetten tegen alle 'anarchistische' initiatieven die deze verworvenheden in gevaar zouden kunnen brengen. Als er dan toch een revolutie moet komen - zoals de officiële leer tot voor 1914 voorhield - dan was dit niet ten gevolge van een wilsact van de sociaal-democratie, maar omwille van het onstuitbaar rijpingsproces van de socio-economische structuren. Het wetenschappelijk karakter van de marxistische theorie was bovendien een legitimatie-instrument bij uitstek voor de hiërarchische verhoudingen binnen de sociaal-democratische organisaties : ingewijden in de wetenschap van het socialisme zijn gerechtigd aanspraak te maken om een paar trapjes hoger te staan (40).

In reactie op deze ontwikkelingen binnen de Westerse sociaal-democratieën, in combinatie met de specifieke omstandigheden waarbinnen de Russische partij moest opereren, ging Lenin terug het actieve, bewuste, praktische moment in het marxisme beklemtonen. De revolutie beschouwt hij niet als het onafwendbaar gevolg van een natuurwetmatige historische ontwikkeling, maar wordt mede tot stand gebracht door een revolutionaire wilsact. Maar er zijn duidelijk grenzen aan Lenins herinterpretatie van het marxisme van de Tweede Internationale. Zijn nadruk op het bewuste moment in de geschiedenis betekent niet dat Lenin terug vertrouwen gaat stellen in de spontaneïteit van de arbeidersklasse, zoals Marx zijn ganse leven (minder of meer geaccentueerd) gedaan had. Aan zichzelf overgelaten, neemt het proletariaat een loopje met zijn emancipatie-missie. Lenin schrijft in 1902: "De geschiedenis van alle landen getuigt, dat de arbeidersklasse uit eigen krachten uitsluitend een trade-

unionistisch bewustzijn kan uitwerken, d.w.z. de overtuiging van de noodzakelijkheid te voeren, van de regering het afkondigen van deze of gene voor de arbeiders noodzakelijke wetten te verkrijgen, enz. De leer van het socialisme echter ontstond uit de filosofische, historische en economische theorieën, die door de beschaafde vertegenwoordigers van de bezittende klassen, het intellect, waren tot stand gebracht. Ook de stichters van het moderne, wetenschappelijke socialisme, Marx en Engels, behoorden zelf naar hun maatschappelijke positie tot het burgerlijk intellect. Precies zo is ook in Rusland de theoretische leer van de sociaal-democratie geheel onafhankelijk van de elementaire groei van de arbeidersbeweging ontstaan, als natuurlijk en onvermijdelijk resultaat van de ontwikkeling der gedachte bij het revolutionair-socialistische intellect" (41).

Omdat Lenin in de teksten van Marx geen enkele steun kan vinden voor die opvatting, refereert hij naar Karl Kautsky, de officiële Marx-interpretator van de Tweede Internationale. "Het socialisme als leer wortelt weliswaar, evenals de klassenstrijd van het proletariaat in de huidige economische verhoudingen, ontspruit evenals deze uit de strijd tegen de massale armoede en de massale ellende, die het kapitalisme voortbrengt; maar beide ontstaan naast elkaar, niet uit elkaar en onder verschillende voorwaarden. Het moderne socialistische bewustzijn kan slechts ontstaan op de grondslag van een diep wetenschappelijk inzicht. Inderdaad is de huidige economische wetenschap evenzeer een voorwaarde van de socialistische productie als bv. de huidige techniek; evenwel kan het proletariaat bij de beste wil evenmin de ene als de andere scheppen ; ze ontstaan beide uit het huidige maatschappelijke proces. De drager van de wetenschap is evenwel niet het proletariaat, maar het 'burgerlijke intellect' (door Kautsky onderstreept); in enkele leden van deze laag is dan ook het socialisme ontstaan en door hen eerst aan geestelijk hoogstaande proletariërs meegedeeld, die het dan in de klassenstrijd binnen dragen, waar de verhoudingen het toelaten. Het socialistisch bewustzijn is dus iets, dat in de klassenstrijd is binnen gedragen, niet iets, dat oorspronkelijk daaruit is ontstaan. (42)

Voortbordurend op dit citaat van Kautsky, voegt Lenin daar geheel onterecht aan toe: "Kan er van een zelfstandige, door de arbeidermassa's zelf in de loop van de beweging uitgewerkte ideologie geen sprake zijn, dan staat de kwestie zo : burgerlijke of socialistische ideologie". Dus de aan zichzelf overgelaten spontane arbeidersstrijd die niet bevrucht wordt door het marxisme, komt automatisch in burgerlijk vaarwater terecht. Daaruit leidt Lenin de noodzaak af van een revolutionaire voorhoede-partij die functioneert als behoeder van de socialistische wetenschap en instaat voor de introductie van het authentieke klassebewustzijn bij de arbeidersmassa's. Lenins argument staat of valt met de definitie die men geeft van 'spontaneïteit'. Een spontane actie betekent NIET dat de arbeiders die eraan deelnemen een maagdelijke politieke achtergrond hebben. Ernest Mandel heeft groot gelijk als hij deze naïeve opvatting van

'spontaneïteit' van de tafel veegt. "Wat men onder de spontaneïteit van de massa's moet verstaan, zijn bewegingen die niet door een of andere centrale instantie van te voren precies gepland zijn. Wat men niet moet verstaan onder spontaneïteit van de massa's zijn bewegingen die zonder politieke beïnvloeding van buiten af plaats vinden. Als men het vernislaagje van de zogenaamde spontane bewegingen afkrabt, zal men er een flinke laag knalrode menie onder ontdekken hier een lid van een voorhoede-groep die een "spontane" staking op gang gebracht heeft, daar een voormalig lid van een andere "ultralinkse" organisatie die in staat was bliksemsnel te reageren toen de anonieme massa nog weifelde. In het ene geval zullen we in de "spontane" aktie het resultaat van jarenlange vakbondsoppositie of het werk van een basisgroep ontdekken, in het tweede geval het resultaat van contacten die door medewerkers uit een naburige stad (of bedrijf), waar de "linksen" sterker zijn, gedurende lange tijd geduldig (en lange tijd zonder succes) opgebouwd zijn. Ook in de klassenstrijd bestaan er geen gebraden duiven die "spontaan" uit de lucht komen vallen" (43).

Spontane akties zonder het werk van een voorhoede, zijn er dus nooit geweest, besluit Mandel. Waar Mandel het optreden van de spontane voorhoede echter hoofdzakelijk negatief beoordeelt (ongeorganiseerd, geïmproviseerd, discontinu en onplanmatig) stelden de libertaire Wereldscholen dat net het spontaan karakter van die voorhoede de aktie/beweging mogelijk maakt. Wanneer het optreden van de voorhoede georganiseerd, gesystematiseerd en gepland gaat worden door partij-instanties, die zichzelf als de belichaming van de socialistische wetenschap beschouwen, dan worden partijrichtlijnen belangrijker dan een concrete analyse van de actuele krachtsverhoudingen en mogelijkheden van het moment. In plaats van zich als een vis in het water te bewegen, treedt de 'bewuste' voorhoede daar bevoogdend en belerend op, enkel erop uit de strijdwil van de arbeiders - die in spontane akties dreigt verspild te geraken - te kanaliseren in de juiste revolutionaire banen. Georg Lukács stelde dat "de partij van het proletariaat haar opdracht slechts echt kan vervullen als zij steeds een stap vooruit is op de strijdende massa's, slechts dan kan zij hen de weg tonen..." (44). En Leo Trotsky vergeleek de functie van de voorhoede-partij met die van een cilinder die de 'stoom' van de massamobilisatie en de massapunt op het beslissende punt concentreert (45). Alleen functioneert de cilinder op die beslissende momenten niet (zoals Trotsky zelf herhaaldelijk toegeeft in zijn monumentale geschiedenis van de Russische revolutie) : op die revolutionaire momenten creëert de geschiedenis immers totaal nieuwe situaties waarmee de kant-en-klare recepten van de revolutionaire wetenschap geen blijf weet. Ofwel wordt de partij onder die omstandigheden totaal buiten spel gezet ofwel past men zijn wetenschap aan aan de nieuwe situatie (zoals Lenin deed in zijn 'Staat en revolutie') en dat zegt veel over de kwaliteit van de 'wetenschap' die men hanteert.

In tegenstelling met de leidende voorhoede van Lenin, willen

basissocialisten een spontane voorhoede vormen die door Bakoenin omschreven werd als "een vroedvrouw die hulp biedt bij de zelfbevrijding van de massa's» (46). Men probeert in een geest van kameraadschappelijkheid een relatie op te bouwen met de 'basis', waardoor een dialoog-verhouding mogelijk wordt. Dialoog staat tegenover een reproductie- of overdrachtverhouding waarin leiders de normen van wat goed en waar is vastleggen. Dialoog betekent het tot stand brengen van een tweerichtingsverkeer waarin de basissocialist evengoed moet kunnen luisteren als spreken. Daardoor ontstaat een vertrouwensrelatie en gaat de basissocialist 'mee-strijden' in plaats van de strijd voor hen op te zetten.

"Alhoewel zij ophouden uitbuiters of onverschillige toeschouwers of eenvoudigweg erfgenamen van de uitbuiting te zijn, om over te gaan naar de kant van de uitgebuiten, toch brengen zij telkens weer de sporen van hun afkomst met zich mee : vooroordelen namelijk en misvormingen, o.a. een tekort aan vertrouwen in het denk-, wil- en kenvermogen van het volk. Bijgevolg lopen diegenen die de zijde van het volk gekozen hebben, voortdurend het risico te vervallen in een type van grootmoedigheid dat even noodlottig is als dat van de verdrukkens. De grootmoedigheid van de verdrukkens wordt gevoed door een onrechtvaardige orde die moet blijven bestaan om deze grootmoedigheid te rechtvaardigen (...). Een echte humanist is eerder te herkennen aan het vertrouwen dat hij in de mensen stelt en dat hem ertoe brengt met hen mee te strijden, dan wel in de duizenden acties die hij zonder dit vertrouwen voor hen kan opzetten» (47).

Om dit uiteindelijk doel (bevrijding door het volk, niet voor het volk) te realiseren, werden er een aantal richtlijnen geformuleerd waaraan de basissocialist zich in zijn concreet basiswerk moest oriënteren (48):

- van fundamenteel belang is de vertrouwensrelatie met het volk. De basissocialist 'gaat naar het volk' en heeft diep respect voor dat volk: gevoelens en houdingen van minachting zijn uit den boze. In de acties en discussies vertrekt men steeds van wat er 'leeft' bij de basis waarbij er een grote luisterbereidheid tentoongespreid wordt. Het volk wordt altijd zelf actief betrokken bij alle acties : zelf spreken, doen, oordelen, contacten leggen, beslissingen nemen...;

- het belangrijkste methodische hulpmiddel van de basissocialist is de socratische maïeutiek die een bewustwordingsproces op gang moet brengen. In dit opzicht wordt er van hem een zeer actieve bijdrage verwacht : niet alleen luisteren, maar ook op het juiste moment en op de gepaste manier zijn mening zeggen;

- van de basissocialist wordt ook gevraagd bij de basis te blijven: in werk- en woonmilieu het lot van het volk blijven delen. Liefst geen kaderfuncties

aanvaarden of vrijgestelde worden omdat dan de organische band met de basis verbroken zou worden en er onvermijdelijk een vervreemdingsproces op gang komt. Ook moet de basismilitant in zijn persoonlijk leven en optreden de bewustwording die hij propageert belichamen en dit niet in de eerste plaats in zijn woorden (kennis), maar in zijn daden (de neerslag en de toepassing van die kennis). Basissocialisten werken op de eerste plaats in hun lokale basisgroep, maar tegelijkertijd werd er een nationaal coördinatie-orgaan noodzakelijk geacht dat zich tot doel stelde "de basis wakker te schudden en aan te zetten tot zelforganisatie". Welke taken komt die 'spontane' voorhoede-organisatie toe?

- zij moet ondersteuning, continuïteit en richting geven aan het basiswerk. Op die manier voorkomt men versnippering, integratie en manipulatie van de basisbeweging en worden de fundamenteën gelegd voor een gecoördineerde tegenmacht;

- zij kan ervaringen van meer algemene aard - die het lokale niveau overstijgen - op een inductieve wijze mee helpen duiden voor de grote massa der mensen;

- zij biedt het geschikte kader voor de politieke vorming van de basismilitanten: zij garandeert een systematische aanpak van die vorming (principes en geschiedenis van het basissocialisme, analyse van het kapitalisme, mogelijkheden geboden door de actuele situatie) in combinatie met de concrete werk- en strijdervaringen van de basismilitanten (om het verval in vrijblijvende theoretische denkoefeningen te vermijden)

- tenslotte biedt de voorhoede-organisatie een geschikte leerschoot in de democratie (zij is een voorafschaduwning van de basissocialistische maatschappij die we willen opbouwen) waaruit de individuele militant voortdurend inspiratie kan putten, kracht opdoen (alleen zijn we niets, samen zijn we machtig) en onderdak vinden als het misloopt met het lokale basiswerk.

NOTEN

(1) Tot dan toe gold de streek van Verviers als één van de belangrijkste bolwerken van de Europese anarchistische beweging. Zie ook: G. Woodcock, J. Avakumovic, Peter Kropotkin, From prince to rebel, Black Rose Books, Montreal, 1990, p. 151-52.

(2) Een bondig overzicht van deze vooroordelen tegenover het anarchisme vindt

men terug in het artikel van Hans Ramaer, Buitenstaanders over het anarchisme, De As, 96, okt.-dec. 1991, p. 1-7.

(3) Als jong partijmilitant kwam Stalin meermaals in aanvaring met anarchisten. Zie o.a. zijn 'Anarchisme ou socialisme ?', in : Staline, Le communisme et la Russie, Denoël, Paris, 1968, p. 55-76.

(4) De prille geschiedenis van Wereldscholen vindt men beschreven in J. Ulburghs, F. Swartelé, Wegen naar bevrijding, De Nederlandsche Boekhandel, Kapellen, 1973.

(5) J. Ulburghs, Wegen naar zelfbeheer, Kritik, Leuven, 1978, p. 38-39.

(6) J. Ulburghs, o.c., 1978, p. 41-42.

(7) G. Snels, Arbeidsethos of arbeidersethos, Internationale Correspondentie, mei/juni 1976, p. 48.

(8) Zie 'Dossier autonoom marxisme', Eicker Ik, IOJg., 4, april 1982.

(9) R. Vaneigen, Handboek voor de jonge generatie, De Arbeiderspers, Amsterdam, 1978, p. 62.

(10) Zie o.a. D. Jacobs, J. Roebroek, Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen en Nederland, Leon Lesoil, Antwerpen, 1983, p. 93-94 en vooral D. Jacobs, Verdrinken in de basis, De Nieuwe Maand, jg. 27, 5, juni-juli 1984, p. 384-405.

(11) A. Touraine, De post-industriële maatschappij, Het Wereldvenster, Baarn, 1971, p. 54.

(12) A. Touraine, Lettres à une étudiante, Seuil, Paris, 1974, p. 98.

(13) A. Guillerm, Y. Bourdet, Clefs pour l'autogestion, Seghers, Paris, 1977, p. 11.

(14) Zie o.a. J. Ulburghs, Wegen naar zelfbeheer, hoofdstuk 6, p. 195-213.

(15) K. Marx, Bijdrage tot de kritiek op de politieke economie (1859), in: L. Van Bladel, Kerngedachten van Karl Marx, J.J. Romen en Zonen, Maaseik, 1966, p. 245.

(16) A. Guillerm, Y. Bourdet, o.c., p. 47-48.

(17) P. Clastres, La société contre l'état, Minuit, Paris, 1974. Zie ook : G. Berthoud, Une pensée contre l'état - Hommage à Pierre Clastres, Autogestion et

socialisme, 40, mars 1978, p. 101-117.

(18) Zie o.a. G. Leval, *Collectives in the Spanish Revolution*, Freedom Press, London, 1975; S. Dolfott, *The anarchist collectives*, Free Life, New York, 1974; F. Mintz, *L'autogestion dans l'Espagne révolutionnaire*, Maspéro, Paris, 1976.

(19) N. Cohn, *The pursuit of the millennium*, Paladin Books, London, 1970.

(20) We volgden hierin de Marx-interpretatie van bekende neo- of ex-marxisten als J. Habermas, *Theorie und Praxis*, Suhrkamp, Frankfurt, 1978 en C. Castoriadis, *L'institution imaginaire de la société*, Seuil, Paris, 1975 (vooral het eerste deel 'Le marxisme : bilan provisoire'; p. 13-96).

(21) F. Engels, *Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique*, Progrès, Moscou, 1971, p.43.

(22) K. Marx, *De heilige familie (1845)*, in: L. Van Bladel, o.c., 1966, p. 197-98.

(23) G. Lukacs, *History and class consciousness*, Merlin Press, London, 1971 (vooral p. 46-222).

(24) M. Bakoënin, *Over anarchisme, staat en dictatuur (sam. en ingel. door A. Lehning)*, Boucher, Den Haag, 1970, p. 88-89.

(25) M. Bakoënin, o.c., 1970, p. 179-80.

(26) Zie o.a. Y. Bourdet, *Marxisme et théorie révolutionnaire. Lecture de Cardan, relecture de Castoriadis, Autogestion et socialisme*, 33-34, janvier-mars 1976, p. 159-176.

(27) Zie ook Y. Bourdet, *Marxisme et anarchisme in : idem, Communisme et marxisme*, Michel Brient, Paris, 1963, p. 80-111.

(28) K. Marx, *Bijdrage tot de kritiek op Hegels rechtsfilosofie - Inleiding (1844)*, in L. Van Bladel, o.c., 1966, p. 146-47.

(29) K. Marx, *Bijdrage...*, in: L. Van Bladel, o.c., 1966, p. 151.

(30) K. Marx, *Bijdrage...*, in: L. Van Bladel, o.c., 1966, p. 152-53.

(31) M. Rubel, *Le concept d'autopraxis du prolétariat, Autogestion et socialisme*, 33-34, janvier-mars 1976, p. 125-146.

(32) K. Marx, *Manifest van de communistische partij (1848)*, in : L. Van Bladel, o.c., 1966, p. 230.

(33) Geciteerd in: R. Miliband, Politieke theorie van het marxisme, Van Gennep, Amsterdam, 1981, p. 120.

(34) Dat Marx' gelijkshakeling van socialisme met een verandering in de eigendomsverhoudingen samenhangt met zijn - in wezen - burgerlijke visie op de relatie mens - natuur als zijnde de 'sfeer van de noodzaak', is me slechts duidelijk geworden met de lectuur van Murray Bookchin.

(35) H. Marcuse, Negations, Penguin Books, London, 1968, p. 223-24.

(36) Zoals Hans Achterhuis benadrukt bij zijn bespreking van Ulich in zijn - in Wereldscholen - kringen - zeer populair boekje De filosofen van de Derde Wereld, Ambo, Bilthoven, 1975, p. 94-101 (Achterhuis was trouwens een regelmatig aanwezige op WS-bijeenkomsten).

(37) Geciteerd in : Y. Bourdet, Pour l'autogestion, Anthropos, Paris, 1974, p. 76.

(38) Y. Bourdet, o.c., 1974, p. 83.

(39) K. Korsch, Marxisme en filosofie, Het Wereldvenster, Baam, 1977 (met een uitstekende inleiding door Erich Gerlach, p. 11-33).

(40) Voor een goede analyse van de evolutie van de - belangrijke - Duitse sociaal-democratie, zie : J. P. Nettl, Rosa Luxemburg, Oxford University Press, Oxford, 1966.

(41) W.I. Lenin, Wat te doen?, Pegasus, Amsterdam, 1972, p. 39.

(42) Geciteerd in: W.I. Lenin, Wat te doen?, 1972, p. 49-50.

(43) E. Mandel, Lenin en het probleem van het proletarische klassebewustzijn, SUN, Nijmegen, 1970, p. 21.

(44) G. Lukacs, La pensée de Lenine, Denoël, Paris, 1972, p. 47.

(45) Zie Y. Bourdet, 'Le parti révolutionnaire et la spontanéité des masses ou les contradictions de Trotsky dans l'histoire de la révolution russe', in : idem, Communisme et marxisme, Michel Brient, Paris, 1963, p. 13-37.

(46) Geciteerd in : D. Guérin, Actualité de la pensée de Bakounine dans la révolte juvénile d'aujourd'hui, Autogestion et socialisme, 37-38, avril 1977, p. 101.

(47) De boodschap van Paolo Freire, *Theorie en praktijk van de bevrijding*, IBO, Leuven, p. 46-47.

(48) Ontleend aan de uitstekende brochure uitgegeven door Wereldscholen - Antwerpen, net voor de ontbinding van de beweging, *Beweging voor democratisch basissocialisme*, Antwerpen, 1981, vooral p. 44-57 en p. 69-76.